

Glagoljički zapisi u Drugom novljanskom brevijaru (1495.)

Izvori za kasnosrednjovjekovnu kulturno–crkvenu povijest

Zrinka Vitković*

Sažetak

U radu su prikazani pojedini rezultati kodikološke analize Drugoga novljanskoga brevijara, kasnosrednjovjekovnoga hrvatskoglagoljičkoga liturgijskoga kodeksa. Provedena je sadržajna analiza njegovih kolofona i mladih zapisa iz kalendara. Saznanja su dopunjena analizom glagoljičkih zapisa još triju crkvenih kodeksa (Blagdanara popa Andrija, Prvoga novljanskoga brevijara i Novljanskoga misala) novljanske župe da bi se potvrdila njihova ukupna važnost u izučavanju kasnosrednjovjekovne kulturno–crkvene povijesti.

Ključne riječi: crkveni kodeksi; Drugi novljanski brevijar; glagoljički zapisi; srednji vijek; crkvena povijest; popovi glagoljaši

Uvod

Zahvaljujući dobrohotnosti svojih zakladnika, milodarima i redovnim prihodima sa svojih imanja, unatoč gubitcima pretrpljenim u ratnim sukobima s Turcima (1527.) i Mletcima (1598. i 1615.), pavlinski samostan Blažene Djevice Marije na Ospu kod Novoga Vinodolskoga, koji je oko 1453. godine osnovao knez Martin IV. Frankapan (1416.–1479.), uživao je gospodarsku sigurnost i blagostanje tijekom svojega postojanja. Po ukinuću pavlinskoga reda 1786. godine njegova imovina dijelom je zaplijenjena, dijelom rasprodana, a jedan dio dobara prepušten je propadanju. Tom prilikom izgubljen je trag mnogim predmetima od umjetničke vrijednosti, dokumentima iz samostanskoga arhiva te knjigama iz samostanske knjižnice, koja je u trenutku ukinuća posjedovala oko 900 knjiga (Bošnjak, 1966–1969, 502). Od ukupna knjižničnoga fonda sačuvana su samo dva

* Dr. sc. Zrinka Vitković, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Knjižnica. Adresa: Strossmayerov trg 14, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4061-0877>. E–adresa: zrinka@hazu.hr

glagoljička crkvena kodeksa, Drugi novljanski brevijar¹ iz 1495. godine i zbirka propovjedi Blagdanar popa Andrija iz 1506. godine (Arhiv HAZU, sign. IV a 99), te latinicom pisan samostanski kartular Liber Copiarum M[onasterium] N[oviensis] iz 18. stoljeća (HR–HDA–652, kut. 2, 403–434).

1. Kolofoni i mlađi kurzivni zapisi u Drugom novljanskom brevijaru

Pavlini samostan na Ospu bio je glagoljaški, ali nije potvrđeno je li imao organiziranu pisarnicu te u njoj vještih pisara. Sigurno je jedino to da su za potrebe liturgije knjige naručivane. Tako je za zajedničku molitvu u koru u skriptoriju popa Martinca u Grobniku² naručeno prepisivanje Drugoga novljanskoga brevijara “po običaju rimskoga dvora”, pisana crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije i ustavnom (uglatom) glagoljicom. Kao potpuni brevijar³ velikoga folio formata, s liturgijskim tekstom organiziranim dvostupčano na ukupno 500 sačuvanih folija dimenzija 36 cm x 26 cm, sadrži dulja biblijska i hagiografska čitanja te detaljne opise slavljenja oficija u rubrikama.⁴

Na početku Drugoga novljanskoga brevijara ne nalazi se incipit s podacima o naručitelju, pisaru, mjestu i datumu pisanja kodeksa. Nedostaje mu oko 10 zadnjih folija⁵ (Pantelić i Nazor, 1977, 13) pa se ne zna je li kolofona na kraju teksta uopće bilo. Ipak, traženi kodikološki podatci nalaze se u tri kolofona, koje je ustavnim glagoljičkim pismom, kakvim je pisan i liturgijski dio teksta, unutar kodeksa pribilježio glavni pisar brevijara pop Martinac:⁶ Zapis popa Martinca

- 1 Drugi novljanski brevijar čuva se u Arhivu župne crkve sv. Filipa i Jakova u Novom Vinodolskom. Sveobuhvatna kodikološka analiza Drugoga novljanskoga brevijara, sadržana u autoričinoj doktorskoj disertaciji (Vtković, 2021), bavi se procesom nastajanja te rukopisne knjige. U ovom radu rezultati analize odabranih kodikoloških elemenata doradeni su i prikazani u kontekstu njihove uloge u kulturno–povijesnim istraživanjima.
- 2 Marija Pantelić bilježi da prije Drugoga novljanskoga brevijara pop Martinac »dijeli pisanje Kukuljevićeva ili Vinodolskoga brevijara« iz 1485. godine (Arhiv HAZU, sign. I d 34) »s još jednim anonimnim pisarom uglednih slova«. Zaključuje da je Martinčeva pisarnica bila specijalizirana za kodekse velikoga formata koji su služili za svečano izvođenje oficija u koru (Pantelić, 2013a, 45).
- 3 Drugi novljanski brevijar sadrži: 1) temporal (f. 1–267d), 2) kalendar (f. 268r–275r), 3) psaltir (f. 276a–322c), 4) službu za mrtve (f. 322c–324c), 5) komunal (f. 324c–355c), 6) službu BDM (f. 356a–359c) i pavlinskih svetaca (f. 359c–381b), 8) sanktoral (f. 382a–500d) (Pantelić i Nazor, 1977, 20–31).
- 4 U vrijeme već dvaju tiskanih glagoljičkih brevijara, prvotiska Brevijara (1491.) i Baromićeva brevijara (1493.), namijenjenih osobnoj uporabi, kraćih lekcija i manjega formata, liturgijskim potrebama pavlina odgovarali su još uvijek veliki formati kakve glagoljički tisak nije nudio (Runje, 2007, 131).
- 5 Ukupno brevijaru nedostaju oko 24 pergamentska folija. Jedan od njih prepoznat je u glagoljičkom fragmentu tzv. Odlomku Drugoga novljanskoga brevijara (Arhiv HAZU, sign. Fragm. glag. 87) (Štefanić, 1969, 136), koji je poslužio vjerojatno kao omot mlademu kodeksu, što je bila česta srednjovjekovna praksa (Stipčević, 2004, 320).
- 6 U prepisivanju i iluminiranju Drugoga novljanskoga brevijara pomagala su popu Martinu (ruka A) još četiri pisara koje su Marija Pantelić i Anica Nazor paleografskom analizom teksta identificirale kao ruke B, C, D i E (Pantelić i Nazor, 1977, 13–15).

iz 1493. godine (f. 267a–d), zapis iz 1494. godine (f. 260d/35–37) i zapis iz 1495. godine (f. 381b/29–37) (Pantelić i Nazor, 1977, 31–33).

Pop Martinac držao se je kasnosrednjovjekovnoga pisarskoga pravila da svako veće poglavlje brevijara započne novim sveščićem, zbog čega ih je gdje-god završavao praznim stranicama, koje je potom korisno popunjavao (Tomić, 2014, 211). Zapisom iz 1494. godine, koji sadrži zaziv (“Hvaljeno ime Isusovo i Svih svetih”), podatke o pisaru (pop Martinac) te mjestu (Grobnik) i godini pisanja brevijara (1494.), pop Martinac ispunja prazan prostor pri kraju temporala: *Hv(a)leno ime is(u)h(r̂sto)vo i vsêĥ s(ve)tiĥ ·// martinac p(o)p sie pisaĥ n̂b (!)// grobnici · v l(ê)t(ê)ĥb g(ospod̂)niĥ · č·u·p·g· (=1494).*⁷ Zapis iz 1495. godine, koji sadrži zaziv (“Hvaljeno ime Tvoje Gospodine Isuse”), podatke o pisaru (pop Martinac), mjestu pisanja (Grobnik) te naručitelju brevijara (pavlini samostan s crkvom BDM na Ospu, u vrijeme priora Franka), pisar bilježi na dnu stupca odmah iza oficija pavlinskoga sveca Ludovika Anžuvina (f. 380a–d): *Hv(a)leno ime tvoe g(ospod̂) i is(u)h(r̂st)e · i d(ê)vi// m(a)rie v v(ê)ki · Am(e)n̂b ·// Aẑb mnogo grêšni p(o)p̂ martin(a)cb̂// sie pisaĥ v grobnici · cr(̂)kvi i// kloš'tru b(la)ž(e)nie m(a)rie d(ê)vi pod' no//vim̂b vinodoli · i tu prebiva//hu č̂b̂stni služiteli h(r̂sto)vi ·// fratri b(la)ž(e)n(a)go p(a)vla pr'vago remet//i · ih'že priur̂b b(ê)še o(t̂)cb̂ fran'ko · č·u·p·d· (=1495).* Na kraju temporala, iza velike rubrike s uputama, na polovici stupca pop Martinac ucrtava ornament u obliku pletera, a ostatak folija ispunja svojim najopširnijim, tzv. Zapisom popa Martinca iz 1493. godine.⁸ Dunja Fališevac smatra ga “najljepšim i najvrjednijim” povijesnim zapisom (Fališevac, 1980, 69–71), Stjepan Damjanović opisuje ga kao »dramatski pisano štivo koje je napisao čovjek jakih osjećaja i velike književne kulture« (Damjanović, 2020, 60), a Gordana Čupković naziva ga “lirsko–epskim kolofoanom” s naglašenom spomeničkom funkcijom (Čupković, 2009, 1). U Martinčevu zapisu Rafo Bogišić uočava tri tematske cjeline: povijesni uvod u kojem pisac određuje vrijeme u kojem nastaje kodeks (f. 267a/22–b/35), cjelinu u kojoj pisac progovara o svojem poslu (f. 276b/35–c/13) te cjelinu u kojoj pisac iskazuje težinu spoznaje o tragičnim gubitcima hrvatske vojske u borbi s osmanlijskom vojskom na Krbavskom polju 1493. godine (267c/13–d/40) (Bogišić, 1993, 409). Za kulturno–crkvenu povijest od važnosti su podatci iz prve cjeline Martinčeva zapisa, iz kojih se najprije doznaje da je prvi dio brevijara (temporal) dovršio pop Martinac,⁹ rodnom Lapčanin, obnašajući svećeničke dužnosti u službi grobničkoga župnika Davida: *Aẑ mnogo grêš'ni marti//naĉb pop̂b · plemenem̂b la//pčanin̂b · Bogu dav'šu m//i · sice že priproč̂e dos//vršiĥb sie knige sid//e v moei hiži v grobnici bu//dući v*

7 Latinička transliteracija glagoljičkih zapisa Drugoga novljanskoga brevijara provedena je u skladu s načelima primijenjenim u novijim izdanjima Staroslavenskoga instituta.

8 Cjeloviti tekst zapisa usp. Kukuljević, 1863, 156 (glagoljički prijepis); Štefanić, 1969, 82–84 (transkripcija); Pantelić i Nazor, 1977, 31–33 (latinička transliteracija); Šurmin, 1898, 378–379 (ćirilička transliteracija); Damjanović, 2012, 265–266 (usporedo latinička transliteracija i prijevod na suvremeni hrvatski jezik); Ivšić i Bratulić, 2017, 322–323 (transkripcija).

9 Na popisu stanovnika grada Zadra iz 1527. godine nalazi se i *pre Martinazza*, što bi mogao biti pop Martinac, izbjeglica iz Grobnika, koji su 1524. godine opustošili Turci (Runje, 2007, 12, 131–132).

plni dēli cr(ь)kv(ь)n(o)mъ · Pr//i častnomъ m(u)žu g(ospo)d(i)ni david//i plovani grobničkomъ (267a22–30). Taj dio zapisa ujedno je i jedina pisana potvrda o postojanju grobničke pisarnice (Pantelić, 2013b, 45). Pisar dalje navodi da zapis piše u vrijeme krbavsko–modruškoga biskupa Kristofora Dubrovčanina (1480.–1498.), pontifikata pape Aleksandra VI. (1492.–1503.), vladavine rimskoga cara Maksimilijana I. Habsburškoga (1493.–1519.), ugarsko–hrvatskoga i češkoga kralja Vladislava II. Jagelovića (1471.–1516.) te hrvatskih knezova: Bernardina Frankapana Ozaljskoga (1453.–1530.) i njegovih sinova Matije (†1518.), Krste I. Brinjskoga (†1527.) i Ferdinanda:¹⁰ *Vъ vr(ê)//me s(ve)t(a)go o(tь)ca v’ b(o)zê p(a)pe a//leksan’dra šestago · i vъ vr(ê)m//e maksimiēna krala rim(ь)sk(a)go ·// I vъ vr(ê)me krala laclava ·// češkago i ugr(ь)sk(a)go · I v’ vr(ê)me// n(a)š(e)ga g(ospo)d(i)na kneza brnar’dina// fran’kapana · i nega sini kneza// matiê i kneza krš’tofora i kne//za feran’ta · I v’ d(u)hovnomъ n(a)š(e)go// g(ospo)d(i)na i o(tь)ca g(ospo)d(i)na b(i)sk(u)pa kr’sto//pora dubrovčanina · b(i)sk(u)pa mo//d’rušk(a)go i kr’bav’sk(a)go i pr(o)č(a)ê (f. 276a/29–276b/6).* Pop Martinac nastavlja s podacima vezanim uz svoj rad te životno okruženje naručitelja Drugoga novljanskoga brevijara, iz kojih se još jednom doznaje da je brevijar pisao za pavlinski samostan i crkvu BDM na Ospu pod Novim Vinodolskim, i to u vrijeme vikara pavlinske provincije oca Valentina te priora samostana Franka Budišića, rodom Mogofovića, koji je spomenut i u zapisu iz 1494. godine. Obavještava ujedno da su mu posao omogućili novljanski župnik Petar i vinodolski vikar pop Andrij zajedno s ostalim svećenicima i vjernicima novljanske župe: *I azъ martinacъ p(o)pъ više im//enov(a)ni pisahъ sie cr(ь)kvi bl(a)ž(e)n//ie m(a)rie d(ê)vi i kloštru ee pod’ n//ovimъ [vъ] vinodoli · Idêže abi//tahu (!) fratri reda s(ve)t(a)go p(a)vla// pr’vago remeti · Ih’že vikariš’// b(ê)še iz’brani o(tь)цъ valen’tinъ ·// i priurъ u kloš’tri semъ · bla//gi m(u)žъ fratarъ fran’ko po ime//ni budišičъ plemene[mъ] mogoro//vičъ · s’ br(a)tiū svoju i ot(ь)ci živu//čimi v kloš’trihъ primor’ê · m(u)ži// bogoboinimi · čъstni služit//eli h(rьsto)vi · zak(o)n(ь) noregul(ь)nici ·// ljubvenimъ divicionemъ svo//imъ obslužūčimъ regulu// s(ve)t(a)go avgustina · I spēšeêe// napravlahu vsaka potribna//ê cr(ь)kvi božiei · Ih’že mazda// is(u)h(rьst)ъ budi i dêva m(a)riê · Amenъ :// I b(ê)še v novomъ počtova[n]i m(u)žъ// g(ospo)d(i)nъ pet(a)rъ plovany novograd’s//ki i g(ospo)d(i)nъ an’drêi vikarъ vinod//ol’ski s’ svoimi lûbvenimi r//edovnici i s’ žiteli v gra//du semъ · sv’ršeno pomočnici// dēlu semu (f. 276b/7–276b/33).* Na samom kraju prve cjeline svojega najmladega kolofona bilježi u znak zahvalnosti svima onima koji su mu omogućili završetak posla želju da im imena upisana budu u “knjigama života”: [...] *Ih’že imena pisana budite v knjigahъ živo//tnihъ · Am(e)nъ (f. 276b/34–36).*¹¹ Zapis popa Martinca za-

10 Nakon smrti Kristofora Dubrovčanina 1499. godine imenovan je modruškim biskupom Jakov Dragišić, koji umire prije preuzimanja dužnosti. Rimaska Kurija prestala je otada imenovati biskupe na modrušku stolicu. Knez Bernardin Frankapan koristi tom prilikom svoje patronatsko pravo i imenuje biskupom svojega sina Feranta, kojega Rim nikada nije prihvatio, ali zato ponovno počinje imenovati modruške biskupe počevši 1509. godine sa zadarškim kanonikom Šimunom Kožičićem Benjom (Bogović, 2009, 32, 35).

11 Tzv. knjiga života (*liber vitae*), u kojoj je “na nebesima” zapisano sve što je pojedinac tijekom zemaljskoga života učinio, često je spominjana u latiničkim i glagoļjičkim rukopisima (Stipčević, 2004, 223).

vršava sažetim nadnevkom *Lêtg (ospodbnih) :č:u:p:v: (=1493)* (f. 276d/41), koji označava ne samo godinu pisanja toga zapisa, nego i godinu povijesnih događaja zabilježenih u njegovoj trećoj cjelini.

Za prikaz kulturno–crkvenih prilika u kojima su novljanski popovi glagoljaši crkvene knjige prepisivali, koristili te u njima raznovrsne bilješke zapisivali, važno je i šest mladih zapisa kurzivnom glagoljicom zabilježenih u kalendaru Drugoga novljanskoga brevijara (usp. Pantelić i Nazor, 1977, 33). Najmladi zapis o smrti župljanke Katarine Mašević 1639. godine dopisala je mlada ruka uz blagdan sv. Mavra Porečkoga (21. studenoga): *Na ta isti dan s(ve)te marije umri katarina žena ivana maševića · bog je pomilu(i) leta ·č·h·j·z· (=1639)* (f. 273r). Do kada je taj brevijar bio u svakodnevnoj uporabi u bogoslužju ostaje nepoznaticom. Malo je vjerojatno da su se novljanski pavlini rukopisnim brevijarom služili u zajedničkoj molitvi u koru sve do 1639. godine jer su u to vrijeme zabranjene bile već i “starije redakcije” tiskanih izdanja brevijara i misala koje su bile zamijenjene “propagandinim” (Congregatio de propaganda fide) ili “novim” izdanjima glagoljičkih liturgijskih knjiga priređenih u skladu s odlukama Tridentskoga koncila (1546.–1563.).¹² Vjerojatnije je ipak da je u to vrijeme Drugi novljanski brevijar služio samo za bilježenje matičnih podataka u kalendaru. Nadalje, zapis s podatkom o smrti još jednoga pripadnika novljanskoga klera, popa Ivana Šunića, pribilježen je uz blagdan sv. Franje Asiškoga (4. listopada): *ta d(a)n umri pop’ Ivan’ Šunić da e preporučēn* (f. 272v). Tri bilješke u kalendaru, za koje Marija Pantelić smatra da ih je dopisao pop Andrij, isti onaj koji je za novljanski samostan prepisivao Peregrinov Blagdanar (Pantelić, 2013b, 641) i koji se spominje u zapisima analiziranih crkvenih kodeksa novljanske župe, svjedoče o posvećenju pavlinske crkve na Ospu i njezinih oltara. Uz blagdan sv. Timoteja (19. ožujka) zabilježen je podatak o posvećenju velikoga oltara Blažene Djevice Marije,¹³ sv. Mihovila i sv. Triju kraljeva: *krčen’e velikoga ol’tara s(ve)te marie na os’pi · i s(ve) toga mihovila i trih’ krala* (f. 269r). Bilješka o posvećenju oltara sv. Jakova, sv. Barbare¹⁴ i sv. Jurja zapisana je uz blagdan sv. Vilibordada (7. studenoga): *krčen’e ol’tara s(ve)toga êkova i s(ve)te barbare · i s(ve)toga jurê v cr’k[vi] s(ve)te marie na os’pi* (f. 273r). Podatak o posvećenju pavlinske crkve na Ospu i njezinih oltara sv. Martina i sv. Marine dopisan je u kalendaru uz blagdan Četvorice okrunjenih

12 Nakon toga sabora “stare” tiskane liturgijske knjige (prvotisak Misala 1483., prvotisak Brevijara 1491., Baromićev brevijar 1493., Senjski misal 1494., izdanja Misala iz 1528. i 1531. godine te Brozićev Brevijar 1561.) postale su ne samo neuporabljive, nego i zabranjene (Nazor, 1991, 12–14).

13 U pavlinskim analima Nikola Benger (1695.–1766.) piše da je 1598. godine, kada su Mlečani opustošili grad Novi, slika Djevice Marije s glavnoga oltara pavlinske crkve na Ospu bila bačena u oganj, ali je čudom ostala neoštećena. Navodi da se kasnije pripovijedalo kako su redovnička braća tom prilikom podignula kraj samostanske crkve posebnu kapelu da bi u nju smjestili Gospinu sliku, koja se »uvijek vraćala na glavni oltar« (Dočkal, 1945, 69).

14 Knez Martin IV. Frankapan glagoljičkom ispravom iz 1470. godine (HR–HDA–652, Spisi novljanskoga samostana, fasc. 1, br. 7) potvrđuje novljanskim pavlinima kuću pokojnoga novljanskoga župnika Jurja, koji ju je dao u nasljedni zakup oltaru sv. Barbare u pavlinskoj crkvi na Ospu da bi se godišnje od njezina najma za oltar ubiralo 30 soldina: [...] *oče takoe daemo hižu ka e bila ūrja plovana bivšega v novom̃ · ku biše sam̃ dal̃ od n//e livela oltaru s(ve)te barbare · ki e v cr(i)kvi s(ve)te m(a)rie [...]*.

(8. studenoga): *kršćen'e cr(č)kve s(ve)te marie na os'pi · i oltara s(ve)to ga martina · i s(ve)[te m]arine* (273r). Ta tri kurzivna glagoljička zapisa važan su izvor za kulturnu povijest pavlinske redovničke zajednice u Novom Vinodolskom. Jedini sačuvani pisani trag o crkvi sv. Ivana na Ospu nalazi se također u kalendaru Drugoga novljanskoga brevijara uz blagdan sv. Abrahama, sv. Izaka i sv. Jakova (5. listopada): *Krčen'e cr'kve s(ve)toga Ivana na Os'pi* (f. 272v). Taj podatak upućuje na pretpostavku da su i o crkvi sv. Ivana brinuli najvjerojatnije novljanski pavlini.

2. Zapisi u Blagdanaru popa Andrija, Prvom novljanskom brevijaru i Novljanskom misalu

Pripadnici novljanskoga klera koji su nabrojani u Martinčevu zapisu u Drugom novljanskom brevijaru (vinodolski vikar pop Andrij, župnik Petar Vidaković i biskup Krištofor) navedeni su uz još neke pojedince i u drugim kasnosrednjovjekovnim hrvatskoglago-ljičkim kodeksima novljanske župe: Blagdanaru popa Andrija, Prvom novljanskom brevijaru i Novljanskom misalu.¹⁵ U kolofonu (f. 103v) na kraju novljanskoga Blagdanara (1506.),¹⁶ pop Andrij bilježi crnilom da je za Ivana Pažanina, tada priora pavlinskoga samostana na Ospu, završio prepisivanje kodeksa u Novom 28. kolovoza 1506. godine, a fra Stipan s otoka Krka crvenilom dopisuje da je tekst popunio inicijalima i rubrikama: *s'vršene esu k'nige te ke se zovu blagdanar na slavu b(o)žiu i s(ve)te marie i nega s(ve)tih' · i prêpisah' e iz knjig' poč'tovana muža g(ospo)d(i)na filipa v novom' · i is'pisah' e ê pop' an'drii v' novom' · v kući s(ve)tih' mučenik kuzmi i domiēna · i svršene biše miseca av'gus'ta dan' iz' (=28) na dan' s(ve)tago av'gus'tina biskupa i spovêdnika na let' g(opo) d'nih' · č:f:e · (=1506) · a doscinobrah' e ê fratar stipan' s otoka krčkoga ocu priuru fratra ivanu pažaninu ki biše va to vrime* (Vrana, 1951, 95–96). Kao predložak za prepisivanje poslužio je popu Andriju najvjerojatnije posudeni primjerak¹⁷ Blagdanara u vlasništvu popa Filipa, koji je možda bio njegov prepisivač, pa čak i prevoditelj (Badurina, 2008, 71). Josip Vrana smatra da je pop Andrij u vrijeme prepisivanja te zbirke najvjerojatnije bio kapelan u kolofonu spomenute crkve

15 Rezultate analize glagoljičkih zapisa u beramskim liturgijskim kodeksima, također važnim izvorima za kulturno–crkvenu povijest usp. Botica, 2018, 9–10; 2019, 9–10; Botica et al., 2021, 379–455; Galović i Orbanić, 2022, 296–376.

16 Konstitucije reda nalagale su pavlinima dobru pripremu propovijedi uz uputu da ih ne govore napamet, nego da ih napišu. Zbog toga se u pavlinskim knjižnicama nalazio veći broj rukopisnih zbirki propovijedi (Bratulić, 1989, 282). Novljanski Blagdanar popa Andrija (1506.) prijevod je latinske zbirke *Sermones de sanctis*, poljskoga dominikanca Peregrina (oko 1260. — oko 1330.), s latinskoga na čakavsko narječje hrvatskoga jezika, a biblijski su citati zabilježeni crkvenoslavenskim jezikom. Pisan je na papiru (103 folija dimenzija 20,6 x 15,6 cm) knjiškom brzopisnom glagoljicom prijelaznoga tipa, karakterističnom za crkvena djela neliturgijskoga sadržaja (Štefanić, 1969, 219–220).

17 Kao primjer srednjovjekovne prakse posuđivanja knjiga unutar klerikalne zajednice, Aleksandar Stipčević spominje ispravu iz 1284. godine kojom se potvrđuje da su redovnici dominikanskoga samostana u Zadru ninskim fratrima vratili posuđene liturgijske knjige: jedan misal i jedan brevijar (Stipčević, 2004, 278–279).

sv. Kuzme i Damjana u Novom (Vrana, 1951, 98), za koju je bio prepisan hrvatskoglagoljički Prvi novljanski brevijar (1459.).¹⁸

U jednom od glagoljičkih mladih zapisa upravo u Prvom novljanskom brevijaru (Arhiv župne crkve sv. Filipa i Jakova u Novom Vinodolskom), novljanski župnik Petar Vidaković bilježi da je u vrijeme epidemije kuge u Novom 1496. godine u župnoj crkvi sv. Filipa i Jakova podignut zavjetni oltar zaštitnicima (Djevici Mariji, sv. Fabijanu i Sebastijanu te sv. Roku) kojima su se tom prilikom vjernici utjecali: *Vi (!) ime B(o)žije amen'. Lêt' G(ospo)dniĥ ·č·u·p·e· (=1496) bi uzidan' ol[tar'] v cr(i)kvi s(ve)tih' Filipa i Ĵakova ap(usto)lu, v' čast' b(la)ž(e)nije d(i)ve Marije i [svetih'] mučenik' Fabijana i Šebestijana i s(ve)tago Roka ispovednika [...].* Navodi da je zbog epidemije kuge zajedno s biskupom Krištoforom grad napustilo većinsko stanovništvo dok je on sa svojim kapelanima (Matijom, Andrijem, Antonom, Jakovom i Filipom) ostao »tješiti umiruće« (Laszowski, 1923, 240). Svjedoči dalje da su vjernici tom prilikom hodočastili u procesiji od novljanske župne do pavlinske crkve na brežuljku Osp moleći putem Gospodina Boga, Blaženu Djevicu Mariju, sv. Sebastijana i sv. Roka da ih sačuvaju od zla koje ih je snašlo: *G(ospo)d(i)n petar' plovān' tada budući rečene cr(i)kve svetih' Filipa i Ĵakova os'ta [sa] s'voĳimi redovnici, a to g(ospo)d(i)nom' Matijem', z g(ospo)d(i)nom' Andrijem, z g(ospo)d(i)nom' An'tonom, z g(ospo)d(i)nom' Ĵakovom' i s popom' Filipom', ki va to vrime bihu kapelani rečene cr(i)kve i rečenoga g(ospo)d(i)na plovana, napridujući od'lučeno v sen'ten'cĳi Božjoj i ne ustajući gnĳivu Božju. I gospodin plovān' rečeni i z' rečenim' klirom' i s plkom', hodeći s pročesionom' k' cr(i)kvi s(ve)te Marije, moleći G(ospo)d(i)na B(og)a i b(la)ž(e)nu d(i)vu Mariju i s(ve) toga Šebestijana i s(ve)toga Roka da bi g(ospo)d(i)n' b(og') od'nel' ovu senten'cĳu i srd' svoj od' nas'. I dogovor se g(ospo)d(i)n' plovān' i ostali redovnici i plk' i uzidaše rečeni oltar' v čast' rečenih' zgora. I učiniše na njem' službu G(ospo)d(i)nu B(og)u i b(la)ž(e)no(j) d(i)vi Mariji i s(ve)tomu Šebestĳanu i s(ve)tomu Roku [...].*¹⁹ Pri kraju zapisa župnik Petar napominje da su novosagrađeni oltar Novljani na upravljanje dali popu Filipu: [...] *v ruci dominu filipu, da on gubernā [...]* (Ivšić i Bratulić, 2017, 341). Njegovo ime nalazi se i na glagoljičkom natpisu na kovčežiću s oltara zavjetne crkvice sv. Fabijana i Sebastijana, koju je novljanski puk sagradio 1511. godine uz župnu crkvu u Novom: *Tu škrinicu učini popъ Filipъ ki biše prokor(a) turъ ov(o)ga (o)ltara* (Štefanić, 1969, 223). Ime popa Andrija, tada novljanskoga župnika, pojavljuje se i na ploči koja se nalazila na zidu iste crkvice: *Va ime b(o)ž(i)e amenъ lêtъ g(ospo)dniĥъ// ·č·f·a·i· (=1511) Va vrime pres(ve)toga o(tъ)ca i// g(ospo)d(i)na g(ospo)d(i)na iūliē pape ·b· (=2) lēto nega ·z· (=8) i b//iše t(a)da n(a)š g(ospo)d(i)nъ vzveličeni knez brna//dinъ i b(i)še t(a)da plovānъ g(ospo)d(i)nъ*

18 Istrgnutih sedam folija Prvoga novljanskoga brevijara (462 pergamentna folija dimenzija 36,5 x 23,5 cm) pohranjeno je u Arhivu HAZU (sign. Fragm. glag. 95 i 97), a dio njegova kalendara u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (Štefanić, 1969, 138–141).

19 Dijelovi transkripcije glagoljičkoga izvornika preuzeti iz: Ivšić i Bratulić, 2017, 340–341. Usp. s Kukuljevićevim glagoljičkim prijepisom (Kukuljević, 1863, 164–165) i Šurminovom ćirilicom transliteracijom izvornoga teksta (Šurmin, 1898, 397–398).

andrii t(a)da bi// činena ova cr(i)k(a)v' s(vetoga) fabēna i še(ba)stēn(a) (Valentić i Prister, 2002, 74).²⁰

U četiri glagoļjička zapisa Novljanskoga misala (Arhiv župne crkve sv. Filipa i Jakova u Novom Vinodolskom)²¹ ponovno su poimence navedeni novljanski župnik Petar Vidaković, pop Andrij, pop Filip i biskup Krištofor. Na praznoj polovici desnoga stupca (f. 25b) župnik Petar (*siē pisah ē pop petar vidaković plovan*) zapisuje okolnosti pod kojima je nakon uništenja grada Modruša, uslijed rata s turskom vojskom 1493. godine, utočište u Novom zajedno s još nekoliko kanonika pronašao biskup Krištofor Dubrovčanin: *Leta ·č·u·p·v· (=1493) bi rasap grada modruše, koga turci porobiše i// popališe; iz koga pobiže častni g(ospo)din// g(ospo)din krištofor biškup modruški// ali karbavski i s nekoliko kanonici starešimi, ki došavš (!) simo v novi grad va vinodoli, ustani se tu i učini sebi prebivanje i stolicu v// crikvi svetih filipa i êkova apoštoli [...]*.²² Biskup umire 1499. godine, što u drugom zapisu misala, pisanom prijelaznim tipom glagoļjice, više kurzivnim, na praznoj polovici desnoga stupca (f. 113b) bilježi pop Filip, tada prebendar novljanske župne crkve (*A sie pismo zapisa pop' Filip provendar [crikve rečene]: Umri častni o(ta)c' i g(ospo)d(i)n' g(ospo)d(i)n' hrštofor biskup' modruški i// krbavski i proč(a)ê, ki biše roen'em' iz dubrovnika, častni i po//svećeni doktur' dekreta i naučen' mnogo v' zakonih' i v cer//moniêh' crkveni [...]*). Pokopan je u novljanskoj katedrali sv. Filipa i Jakova (Bogović, 2009, 34–35), koja se upravo od njegove smrti počinje nazivati stolnom (Laszowski, 1923, 232). Pop Filip nabraja sve koji su svojim prisustvom uzveličali biskupovu sahranu 29. siječnja 1499. godine (papa Andrija, tada arhiprezbitera vinodolskoga, papa Matka, vikara vinodolskoga, te papa Antona, Jakova, Martina, Ivana s još jednim Matkom te ostalim klericima): *envara ·i·z· (=29) v tečeni let'// b(o)žih' č·u·p·z· (=1499), koga telo bi častno shraneno v'// crkvi s(vet)ih' ap(ošto)l' filipa i êkova, službu g(ospo)d(i)na b(og)a i oficiem',// ki se pristoi nad' takovim' častnim' o(t'ce)m', od redovnikov// častnih i počtovanih' muži, živučih' zgora rečenom' gradu// pr[i] [crik]vi rečenoj zgora. A to bi naiprvo g(ospo)d(i)n petar'// vidaković' ki bivši [biše?] pleban crkve reč[ene]. I biše// arhiprvad' vin[odol]ski g(ospo)d(i)n' an[drii] (!),²³ vikar' vinodol'ski, g(ospo)d(i)n'// matko, domin' anton, domin' êkov', domin' martin', domin' ivan',// domin' matko i ostali kler' fratar' (!) i žakan', kih' g(ospo)d(i)n' b(og')// imenui svoū s(v)*

20 Crkvice je porušena 1909. godine da bi se na njezinu mjestu sagradio novi zvonik župne crkve sv. Filipa i Jakova (Laszowski, 1923, 232). Tom je prilikom Župni ured u Novom natpis poklonio tadašnjemu Narodnomu muzeju u Zagrebu (danas Hrvatski povijesni muzej, inv. br. 6808) (Valentić i Prister, 2002, 75). Priloženi tekst latinička je transliteracija glagoļjičkoga izvornika.

21 Dva istrgnuta lista okrnjena Novljanskoga misala (188 pergamentskih folija dimenzija 31,5 x 20,2 cm) iz prve polovice 15. st. nalaze se u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci (Gadžijeva et al., 2014, 34).

22 Tekst predstavlja latiničku transliteraciju dijela Kukuljevićeva glagoļjičkoga prijepisa izvornoga teksta (Kukuljević, 1863, 155–156). Usp. sa Šurminovom i Milčetićevom ćirilicom transliteracijom izvornika (Šurmin, 1898, 377–378; Milčetić, 1911, 12).

23 Zbog nečitljivosti teksta Milčetić pogrešno razotkriva popa Andrija kao Antona (Milčetić, 1911, 12–13). Usp. interpretaciju Marije Pantelić u: Kolumbić, 1983, 135–136.

*tu milostiū.*²⁴ Podatak o smrti biskupa Krištofora zabilježen je još i u kalendaru Novljanskoga misala, u mjesecu siječnju: (*env(a)rъ umri g(ospo)d(i)nъ Krištoforъ biskupъ modruški* (f. 114a). Uglatom glagoljicom zapisan je u mjesecu studenom i podatak o smrti župnika Petra Vidakovića: (*novembrъ umъri g(ospo)d(i)nъ p(e)t(a)rъ, plovany novogradski* (Milčetić, 1911, 13).²⁵

Zaključak

Krajem 15. i početkom 16. stoljeća na području novljanske glagoljaške župe djelovalo je više učenih svećenika i redovnika koji su glagoljičke crkvene kodekse katkada posuđivali, prema narudžbama prepisivali te u njima glagoljicom bilježili zapise s pojedinostima vezanim uz događaje i osobe važne ne samo za kulturno–crkvenu, nego i za hrvatsku povijest uopće. Za neke od njih ne bi se danas ni znalo da nisu bili zabilježeni u Prvom novljanskom brevijaru (1459.), Novljanskom misalu (15. st.), Drugom novljanskom brevijaru (1495.) te Blagdanaru popa Andrija (1506.). Pop Martinac, tada u službi grobničkoga župnika Davida, uz dojmivi osvrst na pogibiju hrvatske vojske na Krbavskom polju 1493. godine u tzv. Zapisu popa Martinca u Drugom novljanskom brevijaru uglatom glagoljicom bilježi da je brevijar prepisao za redovnike pavlinskoga samostan Blažene Djevice Marije na Ospu kod Novoga Vinodolskoga i njihova priora Franka Budišića, u vrijeme pape Aleksandra VI., krbavsko–modruškoga biskupa Krištofora Dubrovčanina, novljanskoga vikara popa Andrija te novljanskoga župnika Petra Vidakovića. Važan izvor za kulturnu povijest novljanskih pavlina predstavljaju tri zapisa o posvećenju samostanske crkve na Ospu i njezinih oltara, koje je u kalendaru Drugoga novljanskoga brevijara kurzivnom glagoljicom pribilježio pop Andrij. U novljanskom Blagdanaru ponovno pop Andrij bilježi da je glagoljički tekst navedene zbirke propovjedi iz predloška popa Filipa prepisao za Ivana Pažanina, tada priora novljanskoga samostana, a fra Stipan s Krka navodi da ga je inicijalima i rubrikama dopunio. U glagoljičkom zapisu u Prvom novljanskom brevijaru, opisujući događaj podizanja zavjetnoga oltara u župnoj crkvi sv. Filipa i Jakova zaštitnicima od kuge, koja je Novi zadesila 1496. godine, novljanski župnik Petar spominje biskupa Krištofora i svoje kapelane: popa Matija, Andrija, Antona, Jakova i Filipa. U Novljanskom misalu ponovno župnik Petar u glagoljičkom zapisu opisuje bijeg biskupa Krištofora iz porušena Modruša u Novi 1493. godine. U istom kodeksu pop Filip prijelaznim tipom glagoljice bilježi detalje svečane sahrane biskupa Krištofora 1499. godine u župnoj crkvi u Novom, kojoj su nazočili pop Andrij, tada arhiepzbiter novljanski, pop Matko, vikar vinodolski, te popovi Anton, Jakov, Martin, Ivan, još jedan Matko i ostali novljanski klerici. U vremenu u kojem su nastajali, glagoljički zapisi u spomenutim crkvenim kodeksima do-

24 Tekst predstavlja latiničku transliteraciju dijelova Milčetićeve ćiriličke transliteracije glagoljičkoga izvornika (Milčetić, 1911, 12–13).

25 U kalendaru odlomka jednoga glagoljičkoga misala iz Novoga Vinodolskoga zapisan je datum smrti (24. svibnja) i popa Filipa: *I ta dan umri dobri domin Filip* (Petrović, 1998, 219).

stupni i razumljivi bili su samo uskumu krugu školovanih svećenika i redovnika. Ipak, njihovi autori nedvojbeno su vjerovali da će im sadržaj u budućnosti postati poznat i ostalima koji će ih razumjeti te da će na taj način od zaborava spasiti spomen na događaje koje su opisivali, na imena pojedinaca koje su spominjali, ali i spomen na njih same.

Literatura

- Badurina, Anđelko (2008). Libri miniati — libri scinobrani. *Slovo*, 56–57, 67–73.
- Bogišić, Rafo (1993). Krbavska katastrofa 1493. i radanje hrvatske proze. *Forum*, 32(7–9), 407–413.
- Bogović, Mile (2009). Crkvene prilike u vrijeme Bernardina Frankopana (1453.–1529.). *Modruški zbornik*, 3, 29–40.
- Bošnjak, Mladen (1966–1969). Knjižnice pavlina u Crikvenici i Novom Vinodolskom. *Jadranski zbornik*, 7, 461–503.
- Botica, Ivan (2018). Naknadni zapisi u prvom dijelu Drugoga beramskog brevijara. U: Milan Mihaljević (ur.), *Drugi beramski brevijar: Hrvatskoglagoļjski rukopis 15. stoljeća: 1. dio: Sv. 2: Transliteracija* (str. 9–10). Zagreb: Staroslavenski institut.
- Botica, Ivan (2019). Naknadni zapisi u drugom dijelu Drugoga beramskog brevijara. U: Milan Mihaljević (ur.), *Drugi beramski brevijar: Hrvatskoglagoļjski rukopis 15. stoljeća: 2. dio: Sv. 2: Transliteracija* (str. 9–10). Zagreb: Staroslavenski institut.
- Botica, Ivan; Galović, Tomislav; Orbanić, Elvis (2021). Beram, župa Pazinskoga vikarijata u Porečkoj biskupiji te kòmun i Städtl Pazinske knežije u Habsburškome Carstvu do sredine 17. stoljeća. U: M. Mihaljević i A. Radošević (ur.), *Studije o Drugome beramskom brevijaru* (str. 379–455). Zagreb: Staroslavenski institut.
- Bratulić, Josip (1989). Književna djelatnost hrvatskih pavlina: Bibliografski nacrt. U: *Kultura pavlina u Hrvatskoj: 1244–1786* (str. 279–292). Zagreb: Globus.
- Čupković, Gordana (2009). Zapis popa Martinca kao spomenik književnoga djelovanja. *Umjetnost riječi*, 53(1–2), 1–27.
- Damjanović, Stjepan (2012). *Slovo iskona: Staroslavenska/starohrvatska čitanka*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Damjanović, Stjepan (2020). *Crtime o hrvatskom glagoļjaštvu*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Fališevac, Dunja (1980). *Hrvatska srednjovjekovna proza: Književnopovijesne i poetičke osobine*. Zagreb: Liber.
- Gadžijeva, Sofija et al. (ur.) (2014). *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- Galović, Tomislav; Orbanić, Elvis (2022). Povijesni kontekst Berma (srednji i rani novi vijek): Izvori, historiografija, interpretacija. *Slovo*, 72, 295–376.
- Ivšić, Stjepan; Bratulić, Josip (ur.) (2017). *Hrvatske glagoļjične i ćirilčne isprave iz zbirke Stjepana Ivšića 1100.–1527*. Zagreb: HAZU.
- Kukuljević-Sancinski, Ivan (ur.) (1863). *Listine hrvatske: Acta Croatica: Od 1100. do 1599*. Zagreb: s. l.
- Laszowski, Emilij (1923). *Gorski kotar i Vinodol: Dio državine knezova Frankopana i Zrinskih*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Milčetić, Ivan (1911). Hrvatska glagolska bibliografija: I. dio. *Starine*, 33(1), 500.
- Nazor, Anica (1991). Brevijar po zakonu rimskoga dvora [1491]. U: Anica Nazor (ur.), *Brevijar po zakonu rimskoga dvora [1491]: Prilozi* (str. 5–17). Zagreb: HAZU.

- Pantelić, Marija (1983). Andrij iz Novoga. U: Nikica Kolumbić (ur.), *Hrvatski biografski leksikon: 1: A–Bi* (str. 135–136). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Pantelić, Marija (2013a). Zadar na razmeđu glagoljaškog juga i sjevera s obzirom na liturgijske kodekse 11.–15. stoljeća. U: Petar Bašić (ur.), *Hrvatsko glagoljsko srednjovjekovlje* (str. 37–46). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Pantelić, Marija (2013b). Kalendar II. Novljanskog brevijara iz 1495. U: Petar Bašić (ur.), *Hrvatsko glagoljsko srednjovjekovlje* (str. 640–685). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Pantelić, Marija; Nazor, Anica (ur.) (1977). *II. Novljanski brevijar: Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- Petrović, Ivanka (1998). Filip iz Novog Vinodolskog. U: Trpimir Macan (ur.), *Hrvatski biografski leksikon: 4: E–Gm* (str. 219). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Runje, Petar (2007). *Tragom stare ličke povijesti: Prinosi za kulturnu i crkvenu povijest područja novoosnovane Gospičko–senjske biskupije*. Ogulin: Matica hrvatska.
- Stipčević, Aleksandar (2004). *Socijalna povijest u Hrvata: Knjiga 1: Srednji vijek (od prvih početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Štefanić, Vjekoslav (1969). *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije: Dio I*. Zagreb: JAZU.
- Šurmin, Đuro (ur.) (1898). *Hrvatski spomenici: Acta Croatica*. Zagreb: JAZU.
- Tomić, Marijana (2014). *Hrvatskoglagoljski brevijari na razmeđu rukopisne i tiskane tradicije*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Valentić, Mirko; Prister, Lada (2002). *Zbirka kamenih spomenika*. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej.
- Vitković, Zrinka (2021). Kulturološko–tekstne značajke Drugoga novljanskog brevijara na primjeru njegova sanktorala (Doktorska disertacija). Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu.
- Vrana, Josip (1951). Hrvatskoglagoljski blagdanar: Studija o pravopisu, jeziku i podrijetlu novljanskoga rukopisa iz godine 1506. *Rad JAZU*, 285, 95–179.

Arhivsko gradivo

- Arhiv župne crkve sv. Filipa i Jakova u Novom Vinodolskom, Drugi novljanski brevijar. HR–AHAZU–XVI–29a (7). Kamilo Dočkal, Samostan bl. Djevice Marije na Ospu pod Novim (strojopis), 1945. (Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti).
- HR–HDA–652. Pavlinski samostan Novi Vinodolski. Spisi novljanskoga samostana, fasc. 1, br. 7 Knez Martin Frankapan daruje samostanu BDM na Ospu, neka nova imanja i podložnike, 7. siječnja 1470. (Hrvatski državni arhiv)

Glagolitic Notes in the Second Novi Breviary (1495)

Sources of Late Medieval Cultural and Ecclesiastical History

Zrinka Vitković*

Summary

The paper presents results taken from a codicological analysis of the Second Novi Breviary, a late medieval Croatian Glagolitic liturgical codex. The first section shows the content analysis of colophons and younger notes from the calendar. In the second section, findings are complemented by data from the Glagolitic records of three other Church codices (the Blagdanar of Priest Andrew, the First Novi Breviary and the Novi Missal) from the Glagolitic Novi Parish region to confirm their overall importance in the study of late medieval cultural and ecclesiastical history. At the end of the 15th and beginning of the 16th centuries, several well-educated priests and monks borrowed Glagolitic Church codices from each other, copied them for each other and recorded in them Glagolitic notes with details related to events and persons that are significant not only in regard to cultural and ecclesiastical history, but also Croatian history in general. At the time they were written, these records were accessible and understandable only to a small circle of educated priests and monks. Nevertheless, there is no doubt that their authors believed the content would become known in the future to others who would understand it, and so they would save from oblivion the memory not only of the events described, and the names of the individuals mentioned, but also the memory of themselves.

Keywords: *Church codices; Second Novi Breviary; Glagolitic notes; Middle Ages; ecclesiastical history; Glagolitic priests*

* Zrinka Vitković, Ph.D., Senior Librarian, Croatian Academy of Sciences and Arts Library. Address: Strossmayerov trg 14, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: zrinka@hazu.hr